

Milli suverenlik və insan haqları

Mahiyət etibarilə, qloballaşma "bəşəriyyət" anlayışını yeni ontoloji məzmunla zənginləşdirir, bütün xalqlar üçün vahid həyat və fəaliyyət məkanı formalaşdırır. Bu məkanın hüduqları və dərinliyi getdikcə artır, qarşılıqlı asılılıq dərcəsi günbəgün yüksəlir. Qarşılıqlı asılılıq amili ilə yanaşı, qloballaşmanın digər sistemformalaşdırıcı meyili "transmilliləşdirmədir". Bu fenomen də tədqiqatçıların diqqət mərkəzində durur və ciddi elmi müzakirələrə səbəb olur. Transmilliləşmənin mübahisəli kontekstini iki halla izah etmək olar.

Birincisi, qloballaşma prosesi ilkin, bifurkasiya fazasındadır və tamamilə təbii ki, onun bir çox mahiyyət xüsusiyyətləri bütün keçid proseslərinə xas olan qeyri-müəyyənliklə xarakterizə olunur. İkincisi, inkar etmək olmaz ki, bəşəriyyət milli sərhədlərin müəkkəb toru ilə sarrınımışdır və tarixin (və yaxud sosial-mədəni resursun) böyük hissəsi "milli" mənşəyə malikdir. Məhz bu hal milli amilin itməsi və yoxa çıxması ehtimalını qəbul etməyə və yaxud qloballaşmaya adaptasiya olunmaq üçün milli özünəməxsusluğun və milli identikliyin qurban verilməsi fikri ilə razılaşmağa yol vermir. Bu, qloballaşmanın çox ciddi, lakin heç də yeganə olmayan tələbidir ki, bilavasitə insan hüquq və azadlıqları məsələsi ilə bağlıdır. Belə ki, milli identikliyin itirən insan çox şeyi, o cümlədən, dini etiqad azadlığını və mədəni özünəməxsusluq hüququnu itirir.

Qeyd etmək istədik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dini etiqad azadlığı prinsipi əksini tapmışdır. Dini plüralizm bütün dini cərəyanların nümayəndələrinə münasibətdə tolerantlığın öncüldüğü Azərbaycan cəmiyyətinin əsaslarından biridir. Lakin akademik R.Mehdiyevin vurğuladığı kimi, "Azərbaycanın heç bir vətəndaşı din pərdəsi altında antimilliləşməni aparan, habelə, dövlətçiliyin dağılmasına kömək göstərən, gələcək vətəndaş münasibətlərinin təməlini qoyan, ölkə vətəndaşlarını dini dözümsüzlüyə, dövlət və dünyəviliklə bağlı hər şeyə biganəliyə çağırın, müsəlmanların, tərqiyyətçi olmayan xristianların və iudaistlərin baxışlarına qeyri-müqabil və dözülməz münasibət göstərən təşkilatların qanun qarşısında ləbüd surətdə məsuliyyət daşdığını da şübhə altına almamalıdır".

Aydındır ki, əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan Azərbaycan üçün qloballaşma dövründə, bəzilərinin dediyi kimi, "qlobal qərbəşmə müstəmləkəçiliyi epoxasında" cəmiyyətdə islamın rolu və yeri haqqında dəqiqliklə müəyyən edilmiş xəttin olması vacibdir. Görkəmli islam alimi Yusif əl-Kərdavinin təbircə desək, müstəmləkəçiliyin ən təhlükəli növlərindən biri olan ideya müstəmləkəçiliyi torpaqları deyil, zəhinləri zəbt edir, zəka isə torpaqdan deyil, qələmədən istifadə edir.

Cəmiyyətdə demokratiyanın genişlənməsi və dərinləşməsi ilə müşayiət edilən liberallaşma dini kos-

mopolitizmə gətirməməlidir. Belə ki, müəyyən mənəvi-əxlaqi meyarlar və qaydalar sistemi olmadan cəmiyyət öz üzvlərinin kamil və davamlı inkişafına təminat verə bilməz. Həmçinin, vacibdir ki, din siyasi konyuktura alətinə çevrilməsin, cəmiyyətin inkişafına xidmət etsin. 1997-ci il tarixli "Dini etiqad azadlığı haqqında" qanunda nəzərdə tutulmuş dəyişikliklər, məhz bu məqsədlə qəbul edilmişdir. Bu dəyişikliklər əsasən, xaricilərin Azərbaycan ərazisində missionerlik fəaliyyətini məhdudlaşdırmağa yönəldilmişdir.

Burada qlobal miqyasda coğrafi və iqtisadi vəziyyətdən, siyasi quruluşundan, milli mentalitetindən, hansı dinin dominantlığı etməsindən asılı olmayaraq, ayrı-ayrı cəmiyyətlərin demokratikləşməsi, bütün ölkələrdə insan hüquqlarının dəstəklənməsi məsələsi ön planda olmalıdır. Yalnız bu halda, "demokratiyanın yeni dalğası" məfhumu öz real mənasına adekvatlıq tapar. Hər hansı maddi ehtiyaclardan, iqtisadi motivlərdən qaçınmayan münasibət qlobal demokratikləşmənin qarşısını almamalıdır. İnsan hüquqlarına hörmət, onların etibarlı qorunması aparılan bütün işlərin meyarı və nəticəsi kimi nəzərdə tutulmalıdır. Şübhəsiz ki, bu kontekstdə, dünya dövlətləri və yanaşı beynəlxalq təşkilatların üzünə də böyük vəzifə düşür. C.Sorosun qeyd etdiyi kimi, insan hüquqları və demokratiya məsələsində məsuliyyəti üzünə götürmək beynəlxalq təşkilatların borcudur. O, hətta belə bir müddə ilə çıxış edir ki, dövlətlər özərlərinə məxsus suverenitetin bir hissəsinin beynəlxalq təşkilatlara verə bilərlər. Misal olaraq, C.Soros öz suveren hüquqlarından əhəmiyyətli dərəcədə imtina etmiş Avropa İttifaqı ölkələrini göstərir.

Müasir dövlətlərin çoxunda həyatın bütün sahələrini, o cümlədən, iqtisadiyyatı əhatə edən demokratik islahatlar, korrupsiyanın aradan qaldırılması, özünü-təcriddən xilas olunması, əhatəli özəlləşdirmə, etibarlı xarici investisiya qoyuluşuna şərait yaradılması, azad bazar siyasətinin davamlı aparılması, bürokratiyasının məhdudlaşdırılması və s. sağlamaşdırıcı layihə və tədbirlərin həyata keçirilməsi bu dövlətlərin ümumdünya iqtisadi inteqrasiya proseslərinə qoşulmasının və dünya iqtisadi məkanında öz yerini müəyyənləşdirməsinin başlıca əlamətinə çevrilmişdir. Hər halda, rəsmi bəyannatlar səviyyəsində bu, belədir.

Aydındır ki, milli iqtisadiyyatlar dünya təsərrüfat sisteminin tələblərinə müvafiq olaraq inkişaf etməyə, bu sistemdə özlərinin normal fəaliyyət şəraitini reallaşdırmağa çalışırlar. Bunun üçün isə, ilk növbədə, milli iqtisadi təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirilməlidir. Əks-təqdirdə, iqtisadi qloballaşma şəraitində milli hökumətlər öz iqtisadiyyatlarına nəzarət imkanından məhrum ola bilərlər. Milli dövlətlərin suverenliyinin sarsılması isə, bilavasitə millət, xalq və şəxsiyyət suverenliyinin pozulması ilə nəticələnir ki, artıq insan hüquqları ideyasının hərtərəfli və etibarlı təmin olunması üçün zəruri şərtlər və imkanlar itirilir. İqtisadi təhlükəsizliyi, suverenliyi sarsılmış dövlət həmişə

öz vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunmasında aciz və gücsüz olur. Bir qayda olaraq, bu halda yerli əhali ucuz işçi qüvvəsinə çevrilir, milli sərvətlər xarici iş adamları və kompaniyalar tərəfindən mənimsənilir, insanların istismar olunmasına münbit şərait yaranır, onların vətəndaş hüquqları total surətdə pozulur, ümumi mənəvi-psixoloji durumda destruksiya baş verir ki, cəmiyyətdə sosial anomiyə mühiti formalaşır, həm ayrı-ayrı fərdlər, həm də sosial qruplar və bütövlükdə, cəmiyyət səviyyəsində ciddi deformasiyalar və aşınmalar təkan alır və dərinləşir.

Dünya iqtisadiyyatı, maliyyəsi və ticarəti sahəsində əsas qloballaşdırıcı funksiyaları yerinə yetirən tansmilli korporasiyalar (TMK), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı (DB), Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) ilə əməkdaşlıq dövlətlər üçün çox əhəmiyyətlidir. Müəyyən şərtləri nəzərə almaqla, yalnız milli mənafehləri əsas tutaraq, bu qurumlarla əməkdaşlıqda uğur qazanmaq, real faydalı inteqrasiya mühitə daxil olmaq mümkündür.

Milli iqtisadiyyatların inkişafında qeyri-bərabərliyin azaldılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin zəngin təbii sərvətlərindən istifadəyə cəlb edilmiş investorlar tərəfindən həmin ölkələrin sosial, ekoloji, mədəni və digər problemlərinə prioritet verilməsi, zəmanət sistemi kifayət qədər formalaşmamış ölkələrə borcların verilməsində yaranan prosedur çətinliklərinə həssaslıqla yanaşılması qloballaşmanın müsbət nəticələrini artırmağa bilər ki, bu da, öz növbəsində, insan hüquq və azadlıqların reallaşması üçün əlavə imkanlara, resurs və vasitələrə yol açar. Dünya maliyyə sisteminin yeniləşməsi və möhkəmləndirilməsi, ölkələrarası ticarətin yeni bərabərliyə qaydalar sisteminin formalaşdırılması, dövlətlərin öz qanunvericiliklərində antikorrupsiya tədbirlərini nəzərdə tutması və bu istiqamətdə ardıcıl iş aparması, müasir dünyanın iqtisadi həyatını yaxşılaşdırmaqla yanaşı, insan hüquqları sahəsində də böyük irəliləyişə səbəb olar. İşçi qüvvəsindən istifadənin qloballaşması şəraitində beynəlxalq əmək bölgüsündə humanist prinsiplərə cavab verən yeni mexanizmlərin tətbiqi də olduqca zəruri bir məsələdir ki, hal-hazırda gündəlikdə durur.

Bütün dünya üçün nəzərdə tutulan konsept, monosentrik ideyalar və təsəvvürlər sistemi əsasında qurula bilməz. Universal konsept nə amerikasayağı, nə də avropasayağı yeganə baxış bucağını qəbul etmir. Monosentrizm elə demokratiyanın özünü də boğan, sıxışdırıb meydanından çıxaran yanaşmadır. Qloballaşmanın monosentrik təməldən qaçınaraq qloballaşması və yayılması, bütün hallarda, ideyalar, baxışlar avtoritarizmdir ki, real dikaturalara yol açır. Nəticədə isə söz, iradə, fikir, dini etiqad azadlığı, layiqli yaşayış haqqı elə qatılmaz mifə və reallaşmayan xəyallara çevrilir.

Qloballaşma tərəfdarları belə mülahizələrə əsaslanırlar: iqtisadi maraqların həyata keçirilməsi həmi-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

şə fəaliyyət və əmtəə mübadiləsinin universal prinsipləri ətrafında təşkilatlanmış insanlar arasında qeyri-zorakı qarşılıqlı əlaqəni tələb edir, maraqlar insanları yaxınlaşdırır, hamı üçün anlaşılıqlı olan prinsiplər onların hərəkətlərini bəllə edir. Lakin məsələ ondadır ki, müasir qloballaşmanın arxasında dayanan əsas iqtisadi maraqlar subyekt - korporasiyalardır. Bu fakt çox şeyi dəyişir. Adı insan iqtisadi qloballaşmanın əlaqələr sistemine, ən yaxşı halda, Adam Smitin mücərrəd "iqtisadi adam"ı kimi buraxılır. Hətta ABŞ kimi dövlətin prezidenti də korporasiyaların marağı qarşısında çox xırda, "qulaq asmalı olan" fərdə çevrilir. Korporasiyaların marağı və məqsədləri isə, heç də ümumdünya birliyini və həmrəyliyi bərqərar etməkdən ibarət deyildir. Onlar əsasən və başlıca olaraq, bir istiqamətdə köklənib: mümkün qədər tez və çoxlu gəlir götürmək, mənfəət əldə etmək, dünyada mövcud olan fərq və ziddiyyətlərdən effektiv istifadə edərək, yeni-yeni mənbələr və resurslar ələ keçirmək, sərvətlərə sahib çıxmaq.

Dünyanın həmrəyliyinə, bəşəri harmoniyaya xələl yetirən bu qeyri-məqbul strategiyanın həyata keçirilməsi məqsədlə, yeri gələndə, ayrı-ayrı dövlət başçılarına, siyasi xadimlərə ciddi təzyiqlər edilir, başqa ölkələrin iqtisadi həyatında təsirli yer tutub möhkəmlənmək üçün müxtəlif adlar altında QHT-lər, fondlar, hərəkatlar yaradılır, sərfəli "ictimai-siyasi eşalon" formalaşdırılır, mədəniyyət sahəsi, kütləvi informasiya vasitələri ələ keçirilir, "cəlb" olunmuş müxbirlər, incəsənət

adamları və ictimai-siyasi xadimlər vasitəsilə ictimai rəyə və psixologiyaya, insanların dünyagörüşünə, zövq və istehlak tələblərinə lazımi yönüm verilir. Azərbaycana münasibətdə də biz bunu görürük.

Xüsusi zərurət olduqda, transmilli korporasiyalar, böyük şirkətlər və onların təsiri altında hərəkət edən güc mərkəzləri, dövlət xadimləri, siyasi mafiya şəbəkələri, bilavasitə hansısa ölkələrdə siyasi hakimiyyətin "demokratik qaydalara uyğun" formalaşmasına girişirlər və faktiki olaraq, xalqların azad, sərbəst seçim hüququnu pozurlar. Məkrli strategiyanın müəllifləri və icraçıları, faktiki olaraq, elə bir şərait yaradırlar ki, rəsmən müstəqil sayılan ölkədə insanlar seçki yolu ilə öz iradəsini ifadə edə bilmirlər. Daha dəqiq desək, insanların seçmək və seçilmək hüququ total şəkildə tapdalanır, xalq hakimiyyətin mənbəyi rolunda çıxış edə bilmir. Beləliklə də, beynəlxalq güclərin təsiri altında yaşayan cəmiyyətdə ümumi inkişaf əngəllənir, adamların gələcəyə ümidi qırılır, xalq səfalətə sürüklənən bir çox nöqsanlar ortaya çıxır. Asiya, Afrika, Latin Amerikasında bir çox ölkələrin ağır vəziyyəti, zəlif günə qalması buna əyani sübutdur. Aydındır ki, belə gedişat demokratiyanın qlobal miqyasda qərarlaşmasında da ciddi əngəllər yaradır. Bu isə, öz növbəsində, insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində bəşəriyyəti bir çox ağır problemlərlə üzləşdirir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru